

miliona, i rast belih ovratnika-radnika sa 3,9 miliona na 13,8 miliona. Dakle, "birokratija" nije tako mutan termin. Pod Staljinom 1930-ih SSSR je duboko transformisan, ali tajna promene nije bila lične prirode, kao Napoleonova energija koja je fascinirala Šatobrijana. Na delu su bile strukturne izmene: ubrzana industrijalizacija (osnova potonje vojne pobeđe nad fašizmom), praćena snažnom urbanizacijom i rastom faraonske birokratije. Između 1926. i 1939. gradsko stanovništvo je poraslo za 30 miliona (sa 18% na 33% cele populacije), otprilike kao između 1897. i 1926. (Bensaid 1999). Posledica je bila masovna ruralizacija gradova, slabljenje radne discipline, rast birokratskog konformizma i korupcije. Bila je to donekle nužna cena razvoja čiju je konfliktnost vrh rešavao brutalnim terorom. Bensejd tvrdi da se složeni determinizam terora ne može svesti na puki totalitarizam vrha, već na nedoraslost vrha složenim problemima. Još manje se može govoriti o direktnom kontinuitetu Oktobra i Gulaga. Reč je o posrednom delovanju složenih unutrašnjih i spoljašnjih uzročnih spletova. Za teror su najodgovorniji najmoćniji koji su složene strukturne probleme rešavali nasiljem. Oktobar ne, jer je revolucija 1917. istekla iz neposobnosti liberala i reformista da reše državnu krizu – slaže se Bensejd sa Hobsbaumom i Levinom.

Druga struja marksista uočila je nešto kraće, ali prostorno šire uzročne procese sloma. Terborn i Depe podvukli su postfordističke društvoekonomске procese i jačanje međunarodnog "kazino kapitalizma" od 1970-ih (Deppe 1997), a Volerstin je u predavanju u Beču kao prekretnicu sloma uočio 1968. godinu (Wallerstein). Štaviše Volerstin pozdravlja 1989. kao nastavak 1968. Po njemu, obe godine jesu revolucionarne jer ne obeležavaju trijumf liberalizma već otpor klasama koje održavaju kapitalističku svetsku ekonomiju (Wallerstein 2000, str. 32).

Promene kapitalističkog okruženja svakako su aktivirale neke unutarstemske činioce stagnacije socijalizma, složili se ili ne sa Volerstinovim prelomnim godinama. Premda je 1970-ih SSSR učvrstio međunarodni položaj, u sovjetskoj ekonomiji došlo je do stagnacije i blokiranе modernizacije zbog zaostajanja u mikroelektronskoj industriji. Terborn smatra da je realsocijalizam propao jer nije imao odgovora na probleme prelaza u posleindustrijsku epohu (Cit. prema Deppe, 159). Ovo gledište slično je pomenutom Levinovom. Razlika je u tome što Levin smatra da je ova nesposobnost prilagođavanja promenama počela znatno ranije, još sredinom 1930-ih sa snažnom urbanizacijom i industrijalizacijom SSSR-a, dok Depe i Terborn kritičku tačku vezuju za pomenuto tehnološko zaostajanje 1970-ih. I Hobsbaum zapaža da je nesposobnost sistema da se menja rezultirala u određenom smislu iz brzine sa kojom su se odvijale krupne istorijske promene. Na kraju se pokazalo da državna sposobnost usmeravanja nije bila dovoljna da vodi urbano društvo u visokodinamičnom međunarodnom okruženju (nije se radilo samo o tome da se dostigne Zapad). Stvorena je mešavina autoritarizma (koji uvek ide sa uvođenjem moderne industrije) i stare ruske tradicije državnog apsolutizma. Prva žrtva ovog sistema je bila socijalistička i emancipatorska vera koja je od početka nosila revolucionarne promene. A dinamika, koja je u početku karakterisala novi sistem, bila je druga žrtva.

Osim različito uočene kritične tačke sloma Levin drugačije vidi i srazmeru njegovih spoljnih i unutrašnjih činilaca (Lewin 1998). Ovaj američki istoričar jedan je od najznačajnijih predstavnika socijalne istorije koja naglašava šire društvene uzroke razvoja, a odbacuje skraćena i uska tumačenja političkim činocima. Od kraja 1960-ih stagnaciju SSSR-a